

MARTIN HAMPL

GLOBÁLNÍ SYSTÉM: STAV, SOUČASNÉ TENDENCE A MOŽNÉ PERSPEKTIVY DISTRIBUCE MOCENSKÉHO POTENCIÁLU

M. Hampl: *Global system: situation, contemporary tendencies and possible perspectives of the power potential distribution.* – Geografie – Sborník ČGS, 114, 1, pp. 1–20 (2009). – This contribution deals with the set-up of global power differentiation and its contemporary and prospective changes. Primary attention is paid to construction of representative aggregate indicators of power potential on the level of states and of sub-global systems. Into account is taken their territorial, population and economic size and that in a differentiated way (different weights attributed to partial size characteristics). The results confirm the anticipated asymmetry in the distribution of power potential and its shifting among superpowers. Especially emphasized is not only the current distribution of power among states, but above all among supranational systems – including the distinct potential in possibilities of further expansion and integration of sub-global systems.

KEY WORDS: global system – distribution of power – unipolarity or multipolarity – integration processes at the supranational level.

Príspevek byl vypracován s finanční podporou Výzkumného záměru MŠM 0021620831 Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Úvod: teoretická východiska studia

Uspořádání globálního systému vycházelo, vychází a nepochybně bude vycházet i v budoucnosti primárně z distribuce „moci“ mezi klíčovými subjekty, tj. především mezi významnými státy a jejich seskupeními. Mocenská hierarchie těchto subjektů je zároveň jak integrující páteří globální organizace, tak i nástrojem své autoreprodukce, a tedy nástrojem udržování či dokonce umocňování mocenské asymetrie jak v úrovni politické, tak i v úrovni ekonomické. Samotné pojetí „moci“ je ovšem nejednoznačné a nabízí mnohé varianty jejího vyjádření, resp. i navazující kvantifikace. Je možno hovořit buď o velikosti nebo o vyspělosti sledovaných (geo)sociálních systémů, a to z různých hledisek – vojenského, ekonomického, populačního, technologického, územního apod. Je charakteristické, že právě v úrovni globálního, a tedy vysoce heterogenního systému, se očekávané pozitivní korelace mezi dílčími charakteristikami/složkami moci výrazně zeslabují – viz především vztah mezi velikostí a vyspělostí vyjádřený úrovní HDP na obyvatele na jedné straně nebo absolutní velikostí HDP na straně druhé, a to v případě států, regionů nebo subglobálních systémů. To se pak zprostředkovaně promítá i do vztahu mezi samotnými velikostními charakteristikami v případě jejich „vážení“ kvalitativní úrovní: příkladem je již rozdíl v diferenciaci států podle HDP a podle HDP v paritě kupní síly (HDP PKS). Rozdíly v distribuci velikostí územních, populačních a ekonomických jsou pochopitelně ještě podstatně vyšší. V tomto smyslu lze

formulovat jako prvotní úkol vědeckého studia globální společenské organizace nalezení vhodného agregátního/integrálního ukazatele mocenského potenciálu států a jejich seskupení a charakterizovat stav i tendence v distribuci tohoto potenciálu. Všeobecně totiž platí, že většina dosavadních hodnocení je podložena jen dílčími a nedostatečnými empirickými analýzami a zároveň je nepřiměřeně ovlivněna ideologizujícími postoji, které zprostředkovaně vycházejí ze zájmů států nebo jednotlivých sociálních skupin.

Globální uspořádání bylo dlouhodobě pojímáno především jako soupeření velmocí. Zrychlující se společenský rozvoj, především pak rozvoj technologický, spolu s intenzivním propojováním celého světa zvyšuje i rozšiřuje zmíněné soupeření velmocí, které se postupně přeměňuje ve vše zahrnující proces globálního vývoje. V literatuře posledních 2–3 desetiletí je výjimečná pozornost věnována tzv. procesu globalizace, přičemž převládá pojetí tohoto procesu jako procesu dominantně ekonomického a historicky „nového“. To je však jen omezeně oprávněné, neboť v podstatě dochází pouze k zintenzivnění „starého procesu“ propojování světového systému a ke kombinovanému uplatnění jak ekonomických, tak i politických změn a zprostředkované i změn – ovšem i střetů – sociokulturních. Jednostranné a zjednodušené chápání těchto tendencí vede často k vytváření různých mýtů: konec historie (Fukuyama 1992), konec geografie (O'Brien 1992), konec národního státu (Ohmae 1995). Globalizace – máme-li nadále tento termín používat – je tedy primárně integrální vývojovou tendencí s celospolečenským obsahem, přičemž dochází k zesílenému propojování dění na celosvětové měřítkové úrovni.

Prostorový rámec mocenského soupeření se tedy řádově zvyšuje a stejně tak se rozšiřuje soubor globálních aktérů (tj. především významných států, ale postupně více a více i jejich civilizačně podmíněných seskupení). Přitom ovšem asymetrie v distribuci moci je zachována, v důsledku intenzivního zapojení do globální organizace je však tato asymetrie aktivně reflektována většinou geosocietálních subjektů, tj. také „prohrávající“ většinou zemí, což zvyšuje napětí a zostrňuje konfrontační postoje v rámci globálního systému (viz např. Jones, Barry 1995).

V současném vývoji globálního systému je obdobně jako v minulosti nejvýznamnější mocenské soupeření států a stále více i nadnárodních seskupení. V tomto smyslu také nedochází k principiálním kvalitativním vývojovým změnám, ale v první řadě k měřítkovým posunům společenských polarizací i integračních procesů.

Souběžně dochází k růstu „potřebné velikosti“ velmocenských aktérů, a tak – a to zvláště ve strategickém smyslu – ke zvyšování komplexnosti/integrálnosti těchto aktérů. Ilustrací ztráty „potřebné velikosti“ je případ evropských velmocí, které dlouhodobě významově ztrácejí (toto ovšem na druhé straně podporuje proces evropské integrace, viz i Dostál, Hampl 2008). Ilustrací důsledků nedostatečné komplexní zajištěnosti velmocenských subjektů může být případ bývalého Sovětského svazu s mimořádnou vojenskou silou na jedné straně a se slabou ekonomikou a vnitřní soudržností na straně druhé. Jiným případem mocenské nevyváženosti je Japonsko, které dosáhlo výjimečného ekonomického růstu, ale bez dostatečné populační, územní a surovinové základny, takže v posledním období snižuje svůj nejen komplexní, ale i ekonomický význam. Naopak Čína, Indie a postupně se revitalizující „nové“ Rusko představují velikostí i komplexností přinejmenším potenciální strategické velmocenské aktéry, kteří mohou zásadně ovlivnit mocenskou hierarchii v globální úrovni.

Hodnocení stavu a současných tendencí změn globální distribuce moci je v řadě ohledů nedostatečné. Dominují analýzy partiálních otázek, byť otázek

nepochybně závažných, jako je problém chudoby a asymetrického rozložení bohatství, nebo intenzivně vnímaný a aktuální problém terorizmu a totalitních režimů usilujících o jaderné zbraně.

Důvody nedostatečného integrálního hodnocení jsou dvojího druhu. Prvým je samotná věcná složitost/obtížnost konstrukce syntetických indikátorů mocenského potenciálu. Druhým, zejména ideologickým důvodem, je záměrné a převážně pokrytecké prezentování politických zájmů jednotlivých aktérů prostřednictvím eticky přijatelných cílů a obecných humanistických zásad. Podstatné skutečnosti – ve smyslu klasické geopolitiky – jsou pak nejen v politické, ale i v akademické sféře do značné míry tabuizovány nebo jednostranně užívány, resp. zneužívány (viz např. reflexe v podobě post-kolonialismu).

Patrně nejrozšířenější koncepce uspořádání globálního systému jsou proto dvojího druhu. Za prvé je zdůrazňována extrémní nerovnoměrnost v distribuci bohatství (polarita typu bohatý sever – chudý jih) a zároveň i probíhající ekonomická globalizace, která vede jak k ekonomické integritě, tak i k prohloubení nespravedlivé hierarchizace světa. Jedná se především o koncepci světového systému a polaritu jádra a periferie, resp. zmírněné polarizace typu jádro–semiperiferie–periferie (Wallerstein 1979, 1984). Tuto koncepci převzala i řada geografů (Amin, Thrift 1997; Taylor 1989; Agnew, Corbridge 1995; Taylor, Flint 1999 aj.). Ačkoliv je záběr těchto studií velmi široký a zahrnuje politické, sociální i ekonomické aspekty, je výsledný pohled na globální diferenciaci dominantně ekonomický, ale na globální problémy dominantně sociální – důraz na sociální nerovnoměrnost a problém chudoby.

Druhý zásadní pohled na uspořádání světa je spojen s koncepcí střetu civilizací (Huntington 1993, 1997) zdůrazňující principiální sociokulturní rozdíly mezi nadnárodními celky, celky subglobálního rádu (viz i práce Krejčího 2002, 2004). Tyto rozdíly se v první řadě promítají do hodnotových soustav nadnárodních společenství a mají pochopitelně pro celosvětový vývoj převážně dezintegrační efekty. Jejich význam je neobyčejný v důsledku dlouhodobosti jejich formování, a proto i jejich obtížné měnitelnosti. Sociokulturní dimenze je ovšem postižena i u Wallersteina (1991), nicméně jako „geokultura“ je charakterizována jako mlhavá – těžko uchopitelná – entita. Při posuzování koncepcí jádra–periferie a střetu civilizací můžeme proto zdůrazňovat, byť při nezbytném zjednodušení, tuto „dialektickou“ rozpornost:

1. Současný svět má tendenci k ekonomické integraci a zároveň k sociokulturní dezintegraci, či spíše makrofragmentaci.
2. Ekonomické propojování globálního systému nemění (spíše posiluje) asymetrické/hierarchické rozdělení bohatství mezi lidmi a národy, a proto představuje pouhou reprodukci deterministicko-konkurenční povahy integrální hierarchie, která je charakteristická konkurencí nerovnocenných částí. To je v protikladu k sociokulturním zájmům a tendencím k pluralitní (multipolární) organizaci nadnárodních/civilizačních společenství.

Charakterizované, vzájemně protichůdné tendence jsou ovšem mocensky podloženy nerovnocenně. Nepochybně však dochází k aktivizaci napětí mezi bohatými a chudými národy, mezi dominující „západní“ civilizací a civilizacemi ostatními. Tato aktivizace napětí je důsledkem nejen globálního propojování, ale v první řadě difúze modernizačního procesu, který již dosáhl nejvyšší měřítkové úrovně. V těchto souvislostech je nezbytné rozšířit předchozí diskusi i o koncepci tzv. developmentalismu. Ideje představitelů teorie stádií, zejména pak Rostova (1960), zdůrazňují posloupnost modernizačního procesu i všeobecné jeho uplatnění. To sice navrhuje příliš optimistické předpoklady o všeobecném přechodu od „chudoby k bohatství“, což bylo také ze strany stou-

penců asymetrie světového uspořádání kritizováno, odsuzováno a často i zesměšováno. Nicméně skutečnost, že modernizační proces vede k reprodukci globální asymetrie v distribuci moci a bohatství nemůže popřít progresivní změny i u chudých zemí. K reprodukci na kvalitativně vyšší úrovni dochází tedy nejen v hierarchizaci bohatství a moci, ale i v rozvojové úrovni „všech“. Tyto reprodukce se přitom vzájemně nevylučují, neboť v případě reprodukce hierarchických distribucí se jedná o významové relace mezi státy (civilizacemi apod.), kdežto v případě modernizace o vývojový pohyb společnost, který dříve či později zasáhne všechny odpovídající systémy, a tudíž povede k zachování jejich sounáležitosti, jejich strukturální homogenity. Důsledkem modernizačního procesu u všech společností je i jejich všeobecná aktivizace, která ve spojení s globálním propojováním vede k aktivní reflexi existence současného asymetrického rozdělení bohatství a moci v globálním systému. To nutně zvyšuje jak intenzitu, tak i extrémnost forem reakcí na tyto nerovnoměrnosti. Progrese „všech“ tedy přináší i „agresivitu všech“ a aktivizuje sobectví a obranu vyhrávajících i úsilí o zrovnoprávnění a extrémní formy odporu u prohrávajících – speciálně zneužívání stavu militantními skupinami (viz terorismus).

Důsledky rozvoje a rozšíření modernizačního procesu jsou závažné nejen pro vývoj a uspořádání samotných společností, ale i pro vývoj jejich prostředí v širokém slova smyslu. Pokračující čerpání neobnovitelných přírodních zdrojů, důsledky průmyslového růstu a rozvoje dopravy na kvalitu životního prostředí, masové narušování ekologických režimů a další devastující vlivy lidské činnosti představují obrovská rizika pro další vývoj společenské organizace i samotného lidského druhu. Situace je o to závažnější, že se proces industrializace dynamicky rozvíjí právě v nejlidnatějších a zároveň technologicky opožděných zemích. Dohody o ochraně životního prostředí jsou obtížné, ne-li nemožné, neboť pro chudé země nejsou drahé technologie dostupné a ekologické požadavky jsou v jejich hodnotovém systému potlačovány.

Avšak i bohaté země dělají v této problematice málo, což je ovšem primárně podmíněno vyššími náklady ekologicky šetrné ekonomiky. Jediné v případě přijetí ekologických opatření „všemi“ lze totiž zabránit ztrátě konkurenceschopnosti států ekologicky disciplinovaných.

Současné vývojové tendence globálního systému dokládají tedy jak rostoucí „úspěšnost“ společností, tak i vzrůstající rizikovitost jejich existence. Sociální napětí je zrychleně aktivizováno, environmentální nerovnováhy jsou prohlubovány a mohou nabýt charakteru nevratných procesů. Klíčovou úlohu v řešení těchto problémů mají a budou mít nejvýznamnější aktéři světového dění, a tedy velmoci a na ně navazující nadnárodní/civilizační seskupení. Je to tedy opět v prvé řadě otázka stavu a možných změn v mocenském uspořádání světa, od které se základní řešení odvíjí. Příznivým variantám budoucího vývoje typu představ „konce historie“ (Fukuyama 1992) dnes věří málokdo. Hlavní představitel koncepce světového systému žádnou reálnou a pozitivní variantu nenachází a ptá se, co přijde po developmentalizmu a globalizaci (Wallerstein 2005). Doufáme, že to nebude „střet civilizací“ v pravém slova smyslu. Jisté je, že těmto otázkám je nezbytné věnovat v odborné sféře důkladnou a systematickou diskusi. Ta by ovšem měla vycházet z potřebných empirických analýz globálního systému. Pokusem o takovou analýzu a navazující interpretace jejich výsledků je i tento příspěvek.

Metodické problémy hodnocení

Poznání stavu, vývojových tendencí a zejména perspektiv globální organizace společnosti je pochopitelně velmi obtížné a jen omezeně možné. Přesto je žádoucí takovéto studium podstoupit, byť s ohledem na nejistotu eventuálních závěrů. Spolehlivost těchto sledování je ovšem odlišná v úrovni postižení stavu a současných tendencí a v úrovni diskuse možných variant dalšího vývoje. Navzdory složitosti problematiky je totiž reálné, alespoň základním způsobem dnešní stav světa na základě empirických analýz a navazujících generalizací zhodnotit. V případě diskusí perspektiv je ovšem nutné uchýlit se ke spekulativním postupům doplněným historickými analogiemi a srovnávacími příklady s jinými geosocietálními systémy. Nicméně samotné, empiricky podložené, zachycení stavu a aktuálních změn může poskytnout zmíněným spekulacím reálná východiska. Proto je také této empirické přípravě věnována v dalším sledování největší pozornost.

Klíčovou otázkou v úrovni empirických hodnocení je konstrukce reprezentativní charakteristiky mocenského potenciálu. Je nepochybné, že potřebný ukazatel musí být agregátního/syntetického typu, aby zohlednil různé složky velikosti a významnosti geosocietálních celků, tj. primárně státních útvarů, jakožto elementů globálního systému s výraznou a společensky všestrannou integritou. Za základní složky zmíněného potenciálu a zároveň za složky poměrně snadno kvantifikovatelné je oprávněné považovat územní, populační a ekonomickou velikost. Význam těchto složek je ovšem nestejný, takže je nutné rozdílným charakteristikám přisuzovat i rozdílné váhy, a to zhruba ve výše uvedeném pořadí. Přesné hodnoty těchto vah nelze ovšem „objektivně“ stanovit. V předchozí studii podobného zaměření byly použity váhy 1–3–9 (Dostál, Hampl 2000), což výrazně upřednostňovalo ekonomickou velikost před velikostí populační a zejména před velikostí územní. Velikost ekonomická byla ovšem charakterizována HDP v paritě kupní síly, aby byly zmírněny rozdíly mezi bohatými a chudými celky. Je ovšem přinejmenším diskutní „vynechání“ ukazatele HDP ve směnných kurzech, neboť právě tuto velikost je možno považovat za nejvýznamnější.

Zároveň použitý agregátní ukazatel neumožňoval variantní hodnocení. Z těchto důvodů jsou v následujícím sledování užity alespoň dva agregátní ukazatele, s rozdílnou preferencí ekonomické velikosti a ekonomické výkonnosti:

1. Agregát I (AI) více zohledňuje ekonomickou velikost a výkonnost, a tedy zvýhodňuje bohaté/vyspělé země. Je definován jako zprůměrovaný podíl hodnocené jednotky na globálním systému podle velikosti územní (vážené $1\times$), populační (vážené $3\times$) a ekonomické vyjádřené HDP v PKS (vážené $3\times$) a ekonomické vyjádřené HDP ve směnných kurzech (vážené $6\times$).
2. Agregát II (AII) částečně snižuje váhu ekonomiky, a tudíž zvýhodňuje chudé/zaostávající země, resp. jejich seskupení. Jedná se opět o zprůměrované světové podíly čtyř stejných ukazatelů, avšak přisouzená váha HDP ve směnných kurzech je pouze 3, tj. stejně jako u populační velikosti a u HDP v PKS.

Charakterizované agregátní ukazatele je možné, navzdory jejich jednoduchosti, považovat za dostatečně komplexní i reprezentativní pro vyjádření strategického mocenského potenciálu zemí i jejich seskupení, tj. velkých geosocietálních systémů. Všeobecně je oprávněné předpokládat i jejich širší vyvídací schopnost např. ve smyslu pozitivní korelace mezi územní velikostí a rozsahem přírodních zdrojů a zejména mezi ekonomickou konkurenceschop-

ností (HDP v kombinaci s populační velikostí) a technologickou vyspělostí. Není ovšem hodnocen vojenský potenciál, neboť cílem této studie nemá být posouzení distribuce moci pro případ válečných konfliktů, nýbrž pro případ, resp. pro varianty dlouhodobé perspektivní konkurence a eventuálně i kooperace velmocí a civilizačních seskupení – subglobálních systémů. Diskusní charakter výběru komponentů, a především stanovení jejich významové váhy, je ovšem nepochybný. Proto je nezbytné považovat za relevantní pouze „velké“ rozdíly a změny v hodnotách obou ukazatelů u sledovaných jednotek. Důvodem v tomto případě je i skutečnost, že výchozí statistické údaje jsou, zvláště u charakteristik ekonomické produkce, u různých mezinárodně používaných datových bází poněkud odlišné. Přehled statistických zdrojů a informace o dílčích úpravách datové základny jsou uvedeny v poznámkách k tabulce 1.

Problém datové základny bezprostředně souvisí i s volbou období sledování. Hodnocena je poměrně krátká etapa 1992–2004, a to ze dvou hlavních důvodů. Prvým je vyšší srovnatelnost ekonomických ukazatelů pro post-totalitní země a ostatní svět teprve od počátku 90. let minulého století, tj. až po jejich přechodu z centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní. Složitost tohoto přechodu byla ovšem spojena i s výrazným ekonomickým propadem, takže všeobecně platí, že velikost ekonomické produkce post-totalitních zemí je zejména k roku 1992 výrazně podhodnocena. Naopak tendence ekonomického růstu jsou spíše nadhodnoceny. Tyto skutečnosti je nezbytné zohlednit především při srovnávání Ruska a navazujícího subglobálního systému se systémy ostatními. Druhým důvodem volby období 1992–2004 je výjimečná, a časově „nedávná“ dynamika změn v distribuci světové ekonomiky v důsledku růstu Číny a Indie (vzestup obou zemí není ovšem ukončen).

Přestože v současném uspořádání globálního systému mají stále klíčový význam velké státy, je přinejmenším otázkou, zda tomu tak bude i v perspektivě. Zrychlující se propojování světa je nutně spojeno i s měřítkovým posunem integračních procesů a s formováním nadnárodních systémů. Je zde tedy tendence k vytváření nadnárodních seskupení, která budou představovat v perspektivě řádově vyšší aktéry celosvětového dění. Jinými slovy to znamená, že uplatnění současných velmocí v globální organizace nezávisí jen na jejich strategickém mocenském potenciálu, ale i na jejich možnostech i schopnostech vytvářet integrovaná seskupení států, vytvářet vnitřně kooperující subglobální systémy.

Z uvedených důvodů bylo sledováno 11 subglobálních systémů, jejichž vymezení bylo převzato z dřívější studie (Dostál, Hampl 2000). Principy regionalizace byly trojího typu:

- sociokulturní/civilizační sounáležitost zhruba v pojetí i členění Huntingtona (1997)
- ekonomická propojenost a současně podobnost v úrovni vyspělosti
- geografická návaznost, a to nejen ve smyslu územní kontinuity, ale zejména ve smyslu respektování integrity makroareálů koncentrace obyvatelstva.

Ne vždy byly uvedené aspekty v dostatečném souladu, takže musely být některé z nich upřednostněny. Za hlavní případy těchto nesouladů lze označit:

1. Specifikace tří „západních“ systémů – evropského, severoamerického a oceánického z důvodu geografické oddělenosti.
2. Zahrnutí Mexika do severoamerického systému z důvodů geografických i ekonomických.
3. Vymezení indického systému v rozsahu někdejší Britské Indie v zájmu zachování integrity největší populační koncentrace v dnešním světě.

4. Specifikace jihovýchodní Asie jako samostatného systému vzhledem ke geografické odtrženosti Indonésie od soustavy islámských zemí a vzhledem k vysoké náboženské heterogenitě oblasti.
- Doplňující informace k vymezení subglobálních systémů jsou následující:
6. Evropský systém zahrnuje i Kypr, Izrael, Turecko, Moldavsko a baltické státy z bývalého Sovětského svazu.
 7. Ruský systém zahrnuje Bělorusko, Ukrajinu, Gruzii, Arménii a Kazachstán.
 8. Japonský systém zahrnuje Tajvan a Jižní Koreu.
 9. Čínský systém sestává z Číny včetně Hongkongu a Macaa a dále z Mongolska a Severní Koreje.
 10. Islámský systém je vymezen pásmem převážně muslimských zemí od Mauretánie až po Afghánistán a bývalé sovětské středoasijské republiky (bez Kazachstánu) a Ažerbájdžán.
 11. Systém africký sestává ze států Senegal, Mali, Niger, Čad a Etiopie a zemí položených jižněji.
 12. Jihovýchodoasijský systém je definován vymezením systémů indického, čínského a oceánického.

Distribuce mocenského potenciálu v úrovni států

Východiskem analytických hodnocení je sledování velikostní, resp. mocenské diferenciací státních útvarů. Sledovány jsou ovšem pouze největší země, neboť ty koncentrují většinu globálního mocenského potenciálu, a jsou jedinými výraznými současnými subjekty v rámci globálního systému. Počet zemí velmocenského typu je možno orientačně omezit na 5–10, ale v zájmu jistoty jejich výběru a v zájmu zachycení širší velikostní diferenciací zemí je sledován soubor 15 největších států. K tomuto vymezení přispívá skutečnost, že soubor těchto 15 jednotek je totožný jak z hlediska obou použitých agregátů mocenského potenciálu, tak z hlediska obou zachycených časových průřezů. Zajímavé je i to, že vnitřní 5členné skupiny těchto zemí jsou rovněž totožné, tj.: státy na 1.–5., 6.–10. a 11.–15. místě. Již tato skutečnost svědčí o relativně vysoké stabilitě mocenské hierarchizace globálního systému, i když to lze do značné míry vysvětlit i krátkodobostí hodnocení. Tuto stabilitu, a zejména pak velmocenskou dominanci malého počtu zemí, dokládají i obdobné a velmi vysoké podíly hodnocených 15 zemí na světovém systému: kolem 70 %, přičemž poloviční podíl přesáhne v případě agregátu I již pouhých 6 států a v případě agregátu II států 7. Podstatné informace tohoto druhu podává tabulka 1. Uváděny jsou zde i poměry velikosti obou agregátů, které zjednodušeně charakterizují i různou ekonomickou vyspělost jednotlivých zemí (s výjimkou územně rozsáhlé, ale slabě osídlené Kanady a Austrálie, u nichž se projevuje zvýšená váha územní velikosti u agregátu II).

Jestliže se základní pororce sledované diferenciací/hierarchizace téměř nezměnily, pak z hlediska jednotlivých zemí došlo k několika významným přesunům. Platí to v prvé řadě pro skupinu 5 největších států, kde výrazný růst zaznamenaly obě nejlidnatější země Čína (včetně Hongkongu a Macaa) a Indie a naopak výrazný pokles Německo a zvláště Japonsko. Svě prvenství poněkud posílily USA. Na 2.–5. místě se proto změnilo pořadí zemí – Čína předstihla Japonsko a Indie předstihla Německo. U ostatních zemí nebyly změny tak důležité, ztratila ovšem Francie a zejména Itálie, které předstihla rostoucí Velká Británie. Mírné pozitivní změny zaznamenalo i Rusko a Austrálie. Příčiny

Tab. 1 – Nejvýznamnější státy podle mocenského potenciálu

Pořadí podle AI v roce 2004	Podíl na globálním systému				Poměr AI a AII	
	Agregát I (AI)		Agregát II (AII)			
	1992	2004	1992	2004	1992	2004
1. USA	18,33	19,56	16,04	16,87	1,14	1,16
2. Čína	8,24	10,31	10,04	12,07	0,82	0,85
3. Japonsko	9,92	7,25	8,09	6,04	1,23	1,20
4. Indie	5,24	6,27	6,47	7,65	0,81	0,82
5. Německo	5,60	4,34	4,74	3,65	1,18	1,19
6. Velká Británie	3,12	3,40	2,70	2,85	1,16	1,19
7. Francie	3,77	3,23	3,19	2,73	1,18	1,18
8. Itálie	3,49	2,78	2,96	2,39	1,18	1,16
9. Rusko	2,52	2,72	3,13	3,12	0,81	0,87
10. Brazílie	2,50	2,42	2,74	2,71	0,91	0,89
11. Kanada	2,27	2,19	2,22	2,13	1,02	1,03
12. Španělsko	1,75	1,73	1,53	1,52	1,14	1,14
13. Mexiko	1,72	1,68	1,77	1,69	0,97	0,99
14. Indonésie	1,60	1,52	1,90	1,79	0,84	0,85
15. Austrálie	1,35	1,47	1,37	1,45	0,99	1,01
1.–5. celkem	47,33	47,73	45,38	46,28	1,04	1,03
1.–10. celkem	62,73	62,28	60,10	60,08	1,04	1,04
1.–15. celkem	71,42	70,87	68,89	68,66	1,04	1,03

Poznámky: Definice agregátních ukazatelů mocenského potenciálu je uvedena v textu druhé části. Poměry obou agregátů charakterizují především relativní ekonomickou vyspělost států, omezené však i jejich hustotu zalidnění (viz případ Ruska, Kanady a Austrálie). Celkově jsou hodnoceny soubory pěti, deseti a patnácti nejvýznamnějších zemí, které byly z hlediska obou ukazatelů na počátku i na konci sledovaného období stabilní (ke změnám ve velikostním pořadí států docházelo tedy pouze v rámci jednotlivých pětičlenných skupin). Globální systém byl uvažován v rozsahu souše při vyloučení Antarktidy. Byly však započítány i vnitřní vodní plochy. V případě HDP byly chybějící údaje pro některé státy (v důsledku vnitřní krize, válečného konfliktu apod.) odhadnuty podle předchozích let. Rozsah, resp. vliv těchto odhadů je pro použití hodnocení zanedbatelný. Určitý význam má pouze podhodnocení ekonomicky transformujících se zemí jak bylo uvedeno v textu druhé kapitoly.

Prameny: Statistical Abstract of the United States 1993 a Calendario Atlante De Agostini 2004 (územní rozsah), World Population Data Sheet pro příslušná léta (obyvatelstvo), UNDP Human Development Report 1995 a World Development Indicators Database, World Bank (HDP a HDP v PKS).

uvedených změn vysvětlují převážně rozdíly v dynamice ekonomického růstu, doplňující vliv měly však i rozdíly v demografickém vývoji. Ty byly často v souladu s ekonomickými tendencemi: relativně rostoucí Indie a naopak relativně ztrátové Japonsko, Německo, Francie nebo Itálie. Relativní pokles podílu na světové populaci vykazaly z mocensky růstových zemí zejména Velká Británie a Rusko, nevýznamně však i USA a Čína.

Je pravděpodobné, že popsané tendence budou v blízké perspektivě nadále pokračovat. Zejména se jedná o posilování pozice Číny, Indie, a také Ruska, které mají ještě značné rezervy ekonomického růstu. Udržení dynamiky jejich růstu ve vzdálenější perspektivě je však přinejmenším problematické, neboť se budou prohlubovat omezení jak přírodních zdrojů, tak i technologických schopností. Příklad Japonska z nedávné minulosti dostatečně ilustruje časovou omezenost vysoké dynamiky ekonomického růstu a odpovídající neoprávněnost extrapolace relativně krátkodobých tendencí. Nicméně je nepochybné, že v období 1–2 dekad dojde k významným ekonomickým i mocenským posu-

Tab. 2 – Diferenciace států z hlediska nejdůležitějších velikostních ukazatelů v roce 2004

Kategorie států podle velikostního pořadí	Relativizované velikosti kategorií (1. stát = 100)					
	Území	Obyvatelstvo	HDP v PKS	HDP	Agregát I	Agregát II
1.	100	100	100	100	100	100
2.–4.	171	123	125	81	122	153
5.–12.	189	83	107	81	117	127
Podíl 1.–12. na světě (%)	57,63	62,36	68,89	74,94	66,18	64,00

Poznámky: kategorie byly stanoveny tak, aby byly přibližně velikostně rovnocenné ve smyslu pravidla velikostního pořadí. Jedná se vždy o 12 největších států podle příslušného ukazatele, a tedy o proměnlivé soubory. Pouze tři státy – USA, Čína a Indie – patřily mezi 12 největších zemí podle všech sledovaných ukazatelů.

Prameny: viz tab. 1

nům ve prospěch Číny, Indie a Ruska. Jejich rozvoj však patrně neohrozí stávající mocenské uspořádání globálního systému zásadním způsobem. Mimo jiné i v důsledku nadnárodních integračních procesů, které budou proto blíže diskutovány v další části. Bezprostřední „ohrožení“ globální stability je však možno předpokládat v situaci ekologické, neboť technologicky zaostávající industrializace masového rozsahu způsobí nerovnováhy v surovinové poptávce a povedou k poškozování životního prostředí (což se již děje). S určitým zpožděním se ovšem důsledky ekologických poruch promítnou i do politických poměrů, byť zprostředkovaně a převážně v ekonomicky vyjadřované formě.

Přestože hierarchicky uspořádaná diferenciace států vykazuje v případech velikostních znaků značnou stabilitu, jsou souvislosti mezi dílčími velikostními diferenciácemi velmi slabé. To ovšem neplatí pro celkové proporce hierarchizace, ale pouze pro vztahy v pořadí individuálních zemí. Hodnocení prostřednictvím koeficientu korelace pořadí v rámci souboru 15 nejvýznamnějších států k roku 2004 prokázalo významné pozitivní souvislosti v pořadích podle čtyř parciálních sledovaných velikostí (územní, obyvatelstvo, HDP v PKS, HDP) pouze ve dvou případech: HDP v PKS a HDP (koeficient 0,761, který vyhovuje na 99% hladině významnosti) a HDP v PKS a počtu obyvatelstva (koeficient 0,564, který vyhovuje na 95% hladině významnosti). Celkovou podobnost sledovaných velikostních diferenciací dokládají údaje v tabulce 2, kde je zachyceno vždy 12 největších zemí světa podle příslušného velikostního ukazatele k roku 2004 (jedná se o proměnlivé soubory). Důležitým obecným znakem těchto diferenciací je postupné zvyšování úrovně koncentrace a míry hierarchizace v závislosti na kvalitativní významnosti hodnoceného znaku: podíl 12 největších států na světě je v případě územního rozsahu pouze 58%, ale v případě HDP 75%. Narozdíl od celkových hierarchických proporcí je však opět zastoupení a pořadí jednotlivých zemí značně proměnlivé. Dokladem je skutečnost, že v průniku čtyř souborů 12 největších zemí, tj. souborů týkajících se čtyř různých diferenciací podle parciálních velikostních charakteristik, jsou pouze 3 státy – USA, Čína a Indie.

Z hlediska vztahů různých případů diferenciace států je ovšem nejpodstatnější statistická nezávislost mezi jejich rozrůzněním velikostním na jedné straně a rozrůzněním „kvalitativním“ na straně druhé. Kvalitativní úroveň je možné vyjadřovat např. poměrem velikostí agregátů I nebo II a velikosti populační, za nejvhodnější ukazatel je však oprávněné označovat úroveň HDP na obyvatele. Statisticky významný vztah mezi diferenciací států podle velikost-

Tab. 3 – Relativní vyspělost 15 nejvýznamnějších států a územní intenzita mocenského potenciálu

Stát (pořadí podle tab. 1)	Poměr mocenského potenciálu a populační velikosti (svět = 100)				Poměr mocenského potenciálu a územní velikosti v roce 2004 (svět = 100)	
	Agregát I		Agregát II		Agregát I	Agregát II
	1992	2004	1992	2004		
USA	388	426	340	368	277	239
Čína	39	51	47	59	147	172
Japonsko	433	363	353	302	2 589	2 157
Indie	33	37	40	45	260	317
Německo	376	336	318	283	1 669	1 404
Spojené království	289	366	250	306	1 889	1 583
Francie	356	344	301	290	808	683
Itálie	332	312	282	269	1 264	1 086
Rusko	92	120	114	137	22	25
Brazílie	91	86	100	97	39	43
Kanada	428	438	419	426	30	29
Španělsko	293	266	213	234	468	411
Mexiko	104	100	107	101	117	117
Indonésie	47	43	55	51	109	128
Austrálie	422	474	428	468	26	26

Poznámky a prameny: viz tab. 1. Územní intenzita je sledována pouze k roku 2004, neboť vývojové změny v tomto případě nejsou podstatné. Jsou uváděny především jako doklad podstatné vyšších nerovnoměrností geografických oproti nerovnoměrnostem sociálním.

ních agregátů na jedné straně a tři výše zmíněných ukazatelů kvalitativních (vyspělostních) na straně druhé nebyl zjištěn. Pozitivní korelace v rozrůznění souboru 15 sledovaných zemí vykazovaly pouze některé diference podle dílčích velikostních znaků a znaků rozvinutosti/vyspělosti (především HDP a HDP/obyv.). Pozitivní vztah je také mezi územní intenzitou osídlení a ekonomiky (počet obyv./km², HDP/km²) a ekonomickou velikostí států. Výrazně negativní jsou pochopitelně korelace mezi územní velikostí zemí a výše uvedenými charakteristiky územní intenzity (hustoty) obyvatelstva nebo ekonomiky.

Předchozí hodnocení dokládají údaje shrnuté do tabulky 3 a 4. V prvním případě je zřejmá výjimečná „vyspělostní“ rozrůzněnost zemí, která je zároveň velmi odlišná od jejich diference velikostní. Řádově ještě vyšší je pak rozrůzněnost zemí podle „územní intenzity“ v distribuci obou agregátních charakteristik. To vše dokládá známou a opakovaně uváděnou skutečnost asymetrického rozrůznění globálního systému. V tomto smyslu je nutno zdůrazňovat dualitu v hierarchickém uspořádání světa v úrovni států – velikostní a vyspělostní – a také nesouhlasnost obou těchto hierarchií. V tabulce 3 jsou dále uvedeny údaje o vývoji „vyspělostní“ úrovně sledovaných zemí v letech 1992–2004. Všeobecně zde platí, že orientace změn je obdobná jako u agregátních velikost-

Tab. 4 – Koefficienty korelace pořadí mezi velikostními znaky a znaky vyspělosti i územní intenzity v rámci souboru 15 zemí (rok 2004)

Charakteristiky „kvalitativní“	Velikostní charakteristiky					
	Územní rozsah	Počet obyvatelstva	HDP v PKS	HDP	Agregát I	Agregát II
Agregát/obyv.	-0,064	-0,664	-0,054	0,479	0,011	-0,118
HDP/obyv.	-0,314	-0,425	0,293	0,761	0,314	0,154
Počet obyv./km ²	-0,746	-0,296	0,607	0,496	0,571	0,475
HDP/km ²	-0,832	-0,171	0,511	0,807	0,475	0,250

Poznámky a prameny: viz tab. 1 a 3 a navazující text. Pořadí zemí podle agregátu I/obyv. a agregátu II/obyv. je totožné. Hodnoty koefficientů splňující požadavek spolehlivosti na 99% úrovni jsou uvedeny silným, na 95% úrovni jsou uvedeny normálním a ostatní petitovým písmem.

ních charakteristik. Jak bude však ukázáno v další části, nemusí tato souhlasnost vždy platit v důsledku kombinovaného uplatnění změn podílů jednak na populaci světa a jednak na agregátně vyjádřeném mocenském potenciálu.

Distribuce mocenského potenciálu v úrovni subglobálních systémů

Přestože byla zdůrazněna klíčová úloha největších států v současné organizaci globálního systému, je nutné do perspektivy uvažovat přenos základní mocenské polarizace, resp. hierarchizace na měřítkově vyšší – nadnárodní – geosocietální systémy. Konečně již dnes je zřetelná potřeba podpory ekonomických a zejména politických zájmů i u supervelmoci USA ze strany dalších zemí. Formování těchto nadnárodních seskupení bylo, je a bude dlouhodobým procesem, který pochopitelně probíhá nerovnoměrně. Základní postižení subglobální diferenciace charakterizuje regionalizace světa popsána ve druhé části. I při dílčím nesouladu použitých geografických, sociokulturních a ekonomických aspektů tohoto členění je oprávněné konstatovat dostatečnou reprezentativnost vymezení dále sledovaných subglobálních systémů. Jejich základní charakteristiky – obdobné jako v případě hodnocení států – shrnuje tabulka 5. Doplňující údaje o dynamice současných změn jsou pak uvedeny v tabulce 6. Dílčím přínosem následujících hodnocení je jednak podchycení celého globálního systému a jednak zhodnocení světové diferenciace podle srovnatelnějších jednotek, než jsou státní útvary.

V důsledku širšího vymezení sledovaných systémů nejsou v této měřítkové úrovni velikostní extrémny tak výrazné. Velmi zjednodušeně je možno rozlišovat 3–4 velikostní kategorie: evropský a severoamerický systém je zhruba dvojnásobný oproti systémům čínskému, japonskému a indickému, které jsou opět zhruba dvojnásobné v porovnání se systémy zbývajících bez nejmenšího systému oceánického. Zřejmá je ovšem souvislost s diferenciací největších států samotných, byť s výjimkou evropského systému zahrnujícího několik významných, avšak nikoliv nejvýznamnějších zemí (nejsilnější evropské státy jsou umístěny na 5. až 8. místě). Současné vývojové tendence v distribuci mocenského potenciálu jsou rovněž obdobné jako u velkých států, resp. jsou primárně podmíněny vývojem největších států. Výrazné je v prvé řadě zvyšování podílu systému čínského a indického a naopak snižování podílu systé-

Tab. 5 – Mocenský potenciál subglobálních systémů

Pořadí podle agregátu I v roce 2004 / Subglobální systém	Podíl na světě (%)				Poměr podílů agregátu a obyvatelstva (svět = 100)			
	Agregát I		Agregát II		Agregát I		Agregát II	
	1992	2004	1992	2004	1992	2004	1992	2004
1. Evropský	25,60	23,84	22,42	20,76	241	252	211	220
2. Severoamerický	22,48	23,57	20,23	20,86	331	348	298	308
3. Čínský	8,63	10,54	10,53	12,36	40	51	48	60
4. Japonský	11,79	9,26	9,84	7,90	341	300	284	256
5. Indický	7,42	8,35	9,17	10,21	34	36	41	44
6. Latinskoamerický	6,02	5,53	6,58	6,20	89	80	97	90
7. Islámský	4,99	5,35	5,80	6,13	65	63	76	72
8. Africký	4,05	4,35	4,89	5,27	50	46	60	56
9. Jihovýchodoasijský	3,92	3,87	4,55	4,45	50	49	58	57
10. Ruský	3,51	3,60	4,37	4,15	81	103	101	118
11. Oceánický	1,59	1,74	1,62	1,71	318	348	324	342

Poznámky a prameny: viz tab. 1 a 3. Principy vymezení subglobálních systémů jsou charakterizovány ve druhé části příspěvku. Označení systémů je buď geografického typu nebo podle dominantního státu.

Tab. 6 – Vývojové indexy velikostních a vyspělostních charakteristik mocenského potenciálu

Subglobální systém	Index změny v období 1992–2004			
	Agregát I	Agregát II	Agregát I/obyv.	Agregát II/obyv.
Evropský	93	93	105	104
Severoamerický	105	103	105	103
Čínský	122	117	128	125
Japonský	79	85	88	90
Indický	113	111	106	107
Latinskoamerický	92	94	90	93
Islámský	107	106	97	95
Africký	107	108	92	93
Jihovýchodoasijský	99	98	98	98
Ruský	103	95	127	117
Oceánický	109	106	109	106

mu japonského. K vývojovým změnám v současném období je nutné zdůraznit na jedné straně dominantní vliv ekonomického růstu, na straně druhé však i významný modifikující vliv růstu populačního. Snižování populačního podílu převážně bohatých zemí má za důsledek „rozdílnost“ v tendencích velikostních a kvalitativních změn. To se na prvním místě týká evropského systému, který v letech 1992–2004 snížil svůj podíl na mocenském potenciálu, ale v re-

Tab. 7 – Základní velikostní a kvalitativní charakteristiky jádra, semiperiferie a periferie globálního systému

Ukazatel	Rok	Jádro	„Západ“ (jádro bez japonského systému)	Semiperiferie	Periferie
Podíl na světě (%)					
Územní rozsah		28,41	28,03	29,08	42,51
Obyvatelstvo	1992	21,37	17,91	11,07	67,56
	2004	19,82	16,73	10,43	69,75
HDP v PKS	1992	63,53	52,58	10,95	25,52
	2004	59,16	49,81	9,32	31,52
HDP	1992	85,98	67,70	4,79	9,23
	2004	82,33	68,56	5,05	12,62
Agregát II	1992	54,11	44,27	10,95	34,94
	2004	51,23	43,33	10,35	38,42
Agregát I	1992	61,46	49,67	9,53	29,01
	2004	58,41	49,15	9,13	32,46
Indexy (svět = 100)					
HDP/obyv.	1992	402	378	43	14
	2004	415	410	48	18
Agregát II/obyv.	1992	253	247	99	52
	2004	258	259	99	55
Agregát I/obyv.	1992	288	277	86	43
	2004	295	294	88	47

Poznámky: viz tab. 1 a 5 a text druhé a čtvrté části

laci k populační velikosti tento potenciál zvýšil (viz tab. 6). Pokles podílu populační velikosti byl zde tedy rychlejší než pokles podílu ekonomického. Ještě výraznější byl tento rozdíl v tendencích u systému ruského. Opačnými případy jsou systémy islámský a africký a částečně i růstový systém indický.

Srovnání vymezených subglobálních systémů do značné míry zakrývá reálnou polarizaci globálního systému v důsledku nepodchycení efektů integračních procesů v nadnárodní úrovni. Ilustrací této skutečnosti může být rozlišení tří kategorií I. Wallersteina – jádro, semiperiferie a periferie – aplikovaných na celé subglobální systémy. Za jádrové je možno označovat systémy s výrazným převýšením podílu na mocenském potenciálu vůči podílu na populaci: evropský, severoamerický, oceánický a japonský systém. K semiperiferii lze přiřadit systémy ruský a latinskoamerický, u nichž jsou výše zmíněné podíly zhruba v rovnováze. Pět zbývajících systémů pak představuje periferii. Jak to dokládají údaje v tabulce 7, dochází v současnosti ke zvýšení podílu periferie na globálním systému, a to ve všech sledovaných charakteristikách (pochopitelně s výjimkou podílů na území). Protože relativní změny podílů na populaci světa jsou zhruba v rovnováze se změnami v rozložení ekonomiky, nedochází však ke změnám v úrovni kvalitativní (vyspělostní) polarity jádra a periferie.

Dochází tedy ke zmenšování jádra při reprodukci jeho kvalitativní převahy. Je to zajímavé a možno říci i překvapivé zjištění, že růst kvalitativní úrovně se vlastně týká „všech“, tj. jádra, semiperiferie i periferie.

Konstatování postupného zvyšování „kvantitativní“ váhy (významu) periferie při relativní stabilizaci „kvalitativní“ asymetrie jádra a periferie je ovšem zjednodušující generalizací současného vývoje globálního systému. Reálná diferenciací vývojových tendencí je složitější a z pohledu změn mocenské hierarchie světa i závažnější. Snad postačí upozornění na významový růst severoamerického systému a naopak pokles systému japonského v rámci jádra nebo na růst čínského systému a relativní pokles úrovně systému afrického i islámského v rámci periferie. Citlivější zhodnocení aktuálního stavu i změn v úrovni subglobálních systémů vyžaduje však použití nejen dosavadních charakteristik velikostního a vyspělostního typu, ale v první řadě kombinace těchto hodnocení se stavem a perspektivami integrace a potenciální expanze těchto systémů. To specifikuje i další dvě základní úrovně hodnotících analýz.

Na prvním místě se jedná o zhodnocení – nepochybně diferencované – integrity/organičnosti sledovaných 11 subglobálních systémů. Objektivní stanovení úrovně jejich integrity je ovšem obtížné, ne-li nemožné. Může však být založeno na kombinaci relativně opodstatněných („objektivních“) kritérií a kritérií do značné míry subjektivního typu:

1. Hlavní a relativně „snadno“ kvantifikovatelné hodnocení vychází z podílu nejvýznamnějšího státu na příslušném subglobálním systému. Dominance příslušné „velmoci“ nepochybně vyjadřuje i integritu příslušného systému, vzhledem k výjimečné organičnosti státních úvarů. U většiny systémů je podíl prvního státu cca 75 % a více (7 systémů, přičemž u systému evropského je hodnocení variantní vzhledem k dosud „neúplné“ integritě EU), u 2 systémů je tento podíl téměř poloviční a u 2 systémů (africký a islámský) je nevýznamný. Třem uvedeným kategoriím jsou přisouzeny „integrační“ body – 9 (v případě Evropy 6–9), 6 a 3 body.
2. Dále jsou použita tři kritéria vnitřní sounáležitosti příslušných systémů (vždy v rozmezí 1–3 bodů):
 - a) geografická – územní oddělenost (např. Oceánie) a územně výrazná koncentrace populace a ekonomiky (např. indický systém)
 - b) ekonomická sounáležitost a propojenost – relativní homogenita z hlediska stupně ekonomické vyspělosti v kombinaci s úrovní ekonomické provázanosti a kooperace
 - c) sociokulturní homogenita ve smyslu civilizační integrity (náboženské, kulturní apod.) odpovídající zhruba členění S. Huntingtona.

Zhodnocení integračních předpokladů, resp. aktuálního stavu v jednotlivých subglobálních systémech, shrnuje tabulka 8. S vědomím částečné subjektivnosti použitého bodování jsou rozlišeny tři základní kategorie:

- Relativně silně integrované: evropský, severoamerický, oceánický, ruský, čínský, indický a japonský systém.
- Relativně slabě integrované systémy latinskoamerický a jihovýchodoasijský.
- Nedostatečně integrované systémy africký a islámský. Ve druhém případě je nutno konstatovat významnou odlišnost v celkové (snížené) integritě islámských zemí na jedné straně a v parciální, byť dnes zvýrazněné integritě náboženské na straně druhé.

Jestliže rozdíl v úrovni integrity jednotlivých subglobálních systémů jsou závažné, pak rozdíl v možnostech jejich dalšího propojování jsou ještě významnější. Ty totiž budou do značné míry určovat povahu globální organizace,

Tab. 8 – Úroveň integrity subglobálních systémů

Systém	Podíl prvního státu (%)			Stupeň sounáležitosti (body)			Celková úroveň integrity
	Agregát I	Agregát II	Bodové hodnoty	Geografická	Ekonomická	Sociokulturní	
Evropský	18,2/90,1	17,6/89,3	6–9	3	3	3	15–18
Severoamer.	83,0	80,9	9	3	3	3	18
Čínský	97,8	97,7	9	3	3	3	18
Japonský	78,3	76,5	9	3	3	3	18
Indický	75,1	74,9	9	3	2	1	15
Latinskoamer.	43,8	43,7	6	3	2	3	14
Islámský	11,8	10,3	3	1	2	3	9
Africký	16,1	16,1	3	1	1	1	6
Jihovýchodoas.	39,3	45,7	6	2	2	2	12
Ruský	75,6	75,2	9	2	3	3	17
Oceánický	84,5	84,8	9	3	3	3	18

Poznámky: Metodika hodnocení je popsána v textu čtvrté části. Vzhledem ke klíčovému významu dominance nejvýznamnější země je této charakteristice přisouzena trojnásobná váha. V případě Evropy je uváděn podíl nejen první země (Německo), ale i současné EU, což se odráží i v příslušném bodovém hodnocení.

a to speciálně ve smyslu vytváření unipolárního, bipolárního nebo multipolárního uspořádání světa. To konečně dokládá již současná realita, v níž je „jádro“ dominantně reprezentováno „západními“ civilizacemi: podíl jádra při vyloučení japonského systému dosahuje k roku 2004 u agregátu I 49,15 %. Navzdory geografické oddělenosti je tento supersystém již dnes natolik ekonomicky propojený, všeobecně vyspělý a zároveň dostatečně sociokulturně homogenní, že plní přinejmenším potenciální úlohu vůdčího nadnárodního systému s výraznou globální integrující funkcí. Jedná se ovšem primárně o funkci (a navazující povahu globální hierarchie) převážně determináčně – konkurenčního typu, a tedy o funkci zajišťující prioritu „západu“. Předností tohoto supersystému není však jen jeho aktuální mocenský potenciál, ale i intenzitní rozvíjení jak ekonomických, tak i sociokulturních vztahů s řadou systémů dalších. Zřetelné jsou tyto vazby u latinskoamerického systému a do jisté míry i u systému japonského, ale částečně i u systému ruského, byť při přetrvávání snah (vojensky významně podložených) o udržení mocenské autonomie a unikátního postavení v globální organizaci. Naopak u ostatních silných subglobálních systémů jsou možnosti jejich rozšiřování velmi omezené. To se týká především dvou velikostně významných a dynamicky rostoucích systémů čínského a indického. I z pohledu vzdálené perspektivy se zdá být pravděpodobné posilování jejich autonomie, a to speciálně u čínského systému, který má nebo bude mít možnost rozšíření svého vlivu i do oblasti jihovýchodoasijské. Klíčový význam by pochopitelně mělo sjednocení východoasijského systému, tj. systému čínského a japonského. Historicky podložená averze obou klíčových zemí umocněná aktuální rozdílností ve velikosti Číny na jedné straně a vyspělosti Japonska na straně druhé je však tak zásadního významu, že u japonského systému lze předpokládat převládající tendenci k integraci se západním supersystémem. Podporují to i zásadně rozdílné politické poměry, tj. přetrvávající (být eko-

Tab. 9 – Perspektivní formování subglobálních systémů vyššího řádu – základní scénář

Systém	Integrace současných subglobálních systémů (% agregátu I v roce 2004)			
	Částečně realizovaná	Pravděpodobná	Možná	
Západní	Evropský + severo-americký + oceánický	49,15	+ latinsko-americký 54,68	+ ruský a japonský 67,54
Východoasijský	Čínský	10,54	10,54	+ jihovýchodo-asijský 14,41
Jihoasijský	Indický	8,35	8,35	8,35
Okrajové a integračně nevyhraněné systémy	Islámský	5,35	5,35	spíše k západu 5,35
	Africký	4,35	4,35	spíše k západu 4,35

Poznámka: scénář je chápán pouze jako doplněk diskuse v textu

nomicky zatím prospěšná) totalitní organizace Číny a rozvinutá demokracie v Japonsku. Expanze indického systému je pak téměř nemožná, a to i v důsledku vnitřních náboženských a kulturních rozdílů. Dva poslední subglobální systémy – africký a islámský – jsou integračně „nedokončené“ a nemohou být významnějšími hráči na globální úrovni. Ekonomické vazby obou těchto seskupení zemí i jejich geografická poloha patrně podmíní snahu o napojení na systém „západu“, byť při zachování náboženských a kulturních forem nezávislosti. To vše ukazuje na složitost a dlouhodobost procesu integrace subglobálních systémů do určité formy hierarchické organizace globálního systému. Diferencované možnosti expanze dílčích subglobálních systémů popsane v předchozím textu jsou souhrnně charakterizovány v tabulce 9. Perspektivní tendence patrně tedy povedou k umocňování unipolární organizace globálního systému (s dominancí „západu“), ale i k uvolňování jeho hierarchizace, a tedy k uplatnění i významově sekundárních – částečně autonomních – seskupení států. Zjednodušeně lze tedy předpokládat primární unipolární organizaci, v jejímž rámci se bude rozvíjet i sekundární organizace multipolárního typu. Toto tvrzení je ovšem natolik nejisté a nejednoznačné, že vyžaduje hlubší diskuse, které shrnujeme do závěrečné části příspěvku.

Závěrečná diskuse

Na základě analytických hodnocení současné distribuce mocenského potenciálu v rámci globálního systému a aktuálního stavu nadnárodních integračních procesů i jejich perspektivního vývoje je oprávněné i do vzdálenější perspektivy považovat zachování dominance „západu“ a odpovídající unipolární organizace/hierarchizace světového systému za vysoce pravděpodobné. V tomto smyslu je také konstatován unipolární princip globální organizace jako primární. Zároveň ovšem dochází k významovému růstu klíčových států i subglobálních systémů v rámci periferie a semiperiferie globálního systému. Přestože tyto růstové tendence (prozatím) nepostačují k dosažení zásadní změny v distribuci světového mocenského potenciálu, jsou dostatečně závažné pro kvantitativní i kvalitativní proměny globální organizace. Z „kvantitativní-

ho“ hlediska se jedná v první řadě o řádové zvýšení tlaku na čerpání přírodních zdrojů a prohlubování ekologických nerovnováh, z hlediska kvalitativního na aktivizaci prosazování zájmů příslušných „růstových, avšak relativně zaostávajících systémů“ ve sféře ekonomické a politické, včetně zarámování těchto zájmů do atraktivních, sociokulturně podložených, ideologií. Jestliže tedy bude „odhadnutelná budoucnost“ globální organizace unipolárního typu, pak aktivizovaná autonomie jednotlivých subglobálních systémů povede k částečnému uvolňování globální hierarchie a k formování sekundární multipolarizace v jejím rámci.

V úrovni vědeckého hodnocení je pochopitelně nezbytné upozorňovat na spekulativní povahu předchozích závěrů a na jejich nedostatečnou (nebo zatím nedosažitelnou) empirickou podloženost. Rozhodně je však opodstatněné odmítnutí normativních hodnocení stavu i perspektiv globální organizace, i když je to lákavé a i ve vědecké literatuře běžné. Co se nám v tomto ohledu nabízí, je v zásadě dvojího typu. Buď můžeme apelovat na humanistické principy a doporučovat vzájemné dorozumění a harmonická řešení, což v zásadě vždy směřuje k lacinému a více méně pokryteckému postoji „hodnotitelů“. Nebo můžeme být zesíleně objektivními realisty, což směřuje k cynickému pohledu na společenskou realitu v kombinaci s příslušným – pochopitelně diferencovaným – zájmovým fundamentalismem. Při studiu společenské reality je ovšem obtížné oprostít se od ideologie, nicméně je to alespoň částečně možné – toto „oprostění se“ by mělo být i etickým principem společenskovědního bádání. Co tedy lze hodnotit a eventuálně doporučovat? Za první je to diagnostikování pravděpodobných problémů. V případě dalšího vývoje globální organizace se jedná v první řadě o dvojí problematiku. Prvou je dlouhodobě opakovaná protikladnost zájmů a navazujících aktivit „chudých a bohatých“, která ovšem v důsledku rozvoje „všech“ nabývá řádově vyšší a více nebezpečné povahy potenciálních konfliktů – příkladem jsou hrozby i ze strany „malých“ států jako je Severní Korea nebo Írán nebo z mezinárodních sítí typu Al-Kajdy. Jestliže uvedené příklady jsou konec konců jen marginálního – byť citlivě vnímaného – významu, pak možné „střety civilizace“ jsou již strategicky zásadním ohrožením. Druhou problematikou bude sice primárně „neválečné“ soupeření o přírodní zdroje, které ovšem potenciálně přispívá i k válečným konfrontacím a bezprostředně bude přinejmenším směřovat k environmentálním/ekologickým poruchám v režimu celé planety. Poruchy tohoto typu jsou v řadě ohledů pro perspektivy globálního systému ještě více ohrožující, neboť jejich působení je poměrně pomalé, obtížně měřitelné, avšak důsledky ekologických poruch jsou do značné míry nevratné povahy.

Je tedy vůbec možné navrhovat optimistické scénáře budoucího vývoje světa? Zdá se, že paradoxně to možné je, a to právě ve smyslu důsledků obou výše zdůrazněných hrozeb. Ty totiž mohou (a v podstatě i budou) představovat donucovací mechanismy pro národy i lidstvo obecně k hledání pozitivních řešení, a tedy k utváření nejen konkurenčně, ale i kooperativně založené globální organizace a odpovídajících společně respektovaných pravidel hry. Je zřejmé, že rozvoj „všech“ tradičním způsobem naše Země neumožní (viz příklad dosažení úrovně Dánska u Wallersteina 2005) a že pouhé pomáhání rozvojovým zemím současnými formami – např. odpisování dluhů při zachování omezení obchodu se zemědělskými produkty apod. (viz i kritické hodnocení Stiglitze 2006) k dosažení potřebného obratu zdaleka nepostačí. To, co skutečně napomůže překonání existujících bariér sounáležitosti světa a antagonismu dílčích systémů, je nepochybně rozvoj – ve smyslu rozšiřování i prohlubování – světové dělby práce, a to především ve směru podpory (aktivizace) komparativních

výhod periferie. Principiální řešení budoucích problémů v tomto smyslu spočívá v rozvoji propojenosti/organičnosti světového systému, v růstu vzájemné závislosti a vzájemné „potřebnosti“ jeho částí. Obecně to znamená nezbytnost kvalitativní proměny hierarchické organizace globálního systému. Ta je až dosud založena především na konkurenčních mechanismech, avšak nikoliv mezi relativně rovnocennými, nýbrž mezi výrazně nerovnocennými částmi (státy apod.). Jde tedy o typ hierarchie deterministicko-konkurenční. Postupná, byť dlouhodobá, proměna v typ konkurenčně-kooperativní a více flexibilní je v podstatě možná, jak to dokládá vývoj v ekonomicky i politicky vyspělých zemích (viz diferencované tendence v národní a nadnárodní úrovni nebo v odlišně vyspělých systémech – Dostál, Hampl, 2004).

Podstatný je tedy kvalitativní vývoj hierarchie, a nikoliv její potlačení, resp. zrušení a nahrazení „sítěmi“, jak to např. předpokládá Naisbitt (1982) v jednom ze svých megatrendů. U všech základních typů environmentálních (včetně a zesíleně i společenských) systémů zjišťujeme asymetrickou diferenciaci právě hierarchického typu. To odpovídá nerovnocennosti vnějších podmínek i rozdílné úspěšnosti dílčích částí těchto systémů. Zároveň to však odpovídá i formě integrity těchto systémů, hierarchický princip má tudíž klíčovou úlohu integrační a organizační právě u environmentálních, vnitřně heterogenních a jen volně propojených systémů (podrobněji viz Hampl 2000). Míry a kvalitativní podmíněnosti příslušných hierarchií jsou ovšem rozdílné. Krajní nerovnoměrnosti existují u geografických distribucí, omezenější pak u distribucí sociálních. Z hlediska sledované globální sociální diferenciaci by proto bylo „přirozené“ (obecně jako u vyspělých národních systémů) posílení váhy a rozsahu semiperiferie, zatímco geografické nerovnoměrnosti budou nadále krajně nerovnoměrné, což je nejen ekonomicky výhodné, ale i sociálně přijatelné (viz konečně i samotné rozdíly v hustotě zalidnění). Pro společenskou sféru jsou pochopitelně nejvýznamnější vývojové/kvalitativní posuny v hierarchické organizaci, které odpovídají změnám váhy v uplatnění podmiňujících principů. Zjednodušeně lze hovořit o posloupnosti „vnější“ determinace (environmentální/geografický determinismus) – vnitřní determinace (bohatí/vládnoucí → chudí apod.) – konkurence (tržní a politická soutěž) – kooperace (zvýšená vzájemná závislost a spolupráce; rozvinutější dělba práce). V realitě společenského vývoje se ovšem vždy uplatňují tyto principy/mechanizmy kombinovaně, jejich vliv a účinnost se však mění ve směru uvedené posloupnosti. Rámcově to konečně zachycují i teorie stádií, pakliže před tři základní fáze předsuneme ještě stádium „primitivních“ společností. Problémem v úrovni globální organizace společnosti je ovšem vývojový/vyspělostní nesoulad národních a civilizačních systémů, který představuje a bude představovat největší bariéru v propojování a zvyšování organičnosti světa. O to vyšší je odpovědnost současného „jádra“, které je nejen ekonomicky dominantní, ale i nejvíce demokraticky rozvinuté. Jeho osvědčené chování a působení může proto sehrát důležitou úlohu. Přesto z historické logiky vyplývá, že řádově významnější budou dříve zdůrazněné problémy sociální a ekologické, které budou fungovat jako donucovací mechanismy při hledání cest k přežití i přijatelnému rozvoji lidstva. Jistotu příznivé budoucnosti ovšem nemáme a mít nebudeme.

Literatura:

AGNEW, J., CORBRIDGE, S. (1995): *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. Routledge, London and New York, 260 s.

- AMIN, A., THRIFT, N. (1997): Globalization, Socio-Economics, Territoriality. In: Lee, R., Wills, J. (eds.): *Geographies of Economies*. Arnold, London, s. 147–157.
- CLARK, I. (1997): Globalization and Fragmentation. *International Relations in the Twentieth Century*. Oxford University Press, Oxford, 220 s.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2000): Globalisation: processes of integration or multi-polarisation. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, č. 1, s. 5–20.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2004): Geography of post-communist transformation and general cycle of regional development. *European Spatial Research and Policy*, 11, č. 1, s. 7–29.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2008): Europe in the global system: is the European integration necessary? In: Dostál, P. (ed.): *Evolution of geographical systems and risk processes in the global context*. Charles University in Prague, Faculty of Science, Praha, s. 37–56.
- FLINT, C. F., SHELLEY, M. (1996): Structure, agency and context: the contribution of geography to world – system analysis. *Sociological Inquiry*, 66, s. 494–508.
- FUKUYAMA, F. (1992): *The End of History and the Last Man*. The Free Press, New York, 418 s.
- GIDDENS, A. (1995): *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Polity Press, Cambridge, 276 s.
- HAMPL, M. (2000): *Reality, Society and Geographical/Environmental Organization: Searching for an Integrated Order*. Charles University, Faculty of Science, Prague, 112 s.
- HAMPL, M. (2005): *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Praha, 147 s.
- HUNTINGTON, S. (1993): The Clash of Civilizations. *Foreign Affairs*, 72, č. 3, s. 22–49.
- HUNTINGTON, S. (1997): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon and Schuster, New York; český překlad Rybka Publishers, Praha, 447 s.
- JONES, R., BARRY, J. (1995): *Globalisation and Interdependence in the International Political Economy: Rhetoric and Reality*. Pinter Publisher, London, 249 s.
- KREJČÍ, J. (2002): *Postižitelné proudy dějin*. Slon, Praha, 563 s.
- KREJČÍ, J. (2004): *The Paths of Civilization. Understanding the Currents of History*. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke and New York, 281 s.
- NAISBITT, J. (1982): *Megatrends. Ten New Directions Transforming Our Lives*. Warner Books, New York; britské vydání 1984, Future Publications, London, 290 s.
- O'BRIEN, R. (1992): *Global Financial Integration: the End of Geography*. Pinter Publisher, London, 120 s.
- OHMAE, K. (1995): *The End of the National State. The Rise of Regional Economies*. The Free Press, New York, 145 s.
- ROSTOW, W. W. (1960): *The Stages of Economic Growth*. Cambridge University Press, Cambridge, 178 s.
- STIGLITZ, J. E. (2006): *Making Globalization Work*. Penguin Books, London, 384 s.
- TAYLOR, P. J. (1989): *Political Geography*. 2nd ed., Longman Scientific and Technical, Harlow, 308 s.
- TAYLOR, P. J., FLINT, C. (1999): *Political Geography: World-Economy, Nation – State and Locality*. 4th ed., Longman Scientific and Technical, London.
- WALLERSTEIN, I. (1979): *The Capitalist World-Economy*. Cambridge University Press, Cambridge, 305 s.
- WALLERSTEIN, I. (1984): Long waves as capitalist process. *Review*, 7, s. 559–575.
- WALLERSTEIN, I. (1991): *Geopolitics and Geoculture*. Cambridge University Press, Cambridge, 242 s.
- WALLERSTEIN, I. (2005): After developmentalism and globalization what? *Social Forces*, 83, č. 3, s. 1263–1278.

S u m m a r y

GLOBAL SYSTEM: SITUATION, CONTEMPORARY TENDENCIES AND POSSIBLE PERSPECTIVES OF THE POWER POTENTIAL DISTRIBUTION

Organization of the global system will always come out from the distribution of “power” among key actors of the world course of events. The power hierarchy of states and gradually emerging supranational formations is on one hand the integration substance of the global system, but on the other hand, it is also an instrument of reproduction of power asym-

metry on the political level, as well as on the economic level. The concept of power itself is however ambiguous, so that the underlying problem of the study of global organization must be a discussion of possible constructions of the aggregate indicator of the power potential. For the purpose of this survey there have been applied at least two indicators in a variant way, which at different weights of significance have aggregated partial size characteristics as territorial size, population size and economic product (the GDP volume as well as the GDP volume according to purchasing power parity). In the mentioned sequence there have been increased also the weights attributed to partial sizes, in the first variant (aggregate I) the GDP has been evaluated in an enhanced way, in the second variant (aggregate II to the benefit of less developed countries) there have been attributed to the population size GDP and also to the GDP in purchasing power parity the same weights and to the territorial size a weight of one third. Despite the debatable character of these constructions, it is possible to presume their sufficient representativeness for the evaluation of states and their groupings into sub-global systems, given the considerable size of these wholes.

Empirical analyses have essentially confirmed the known facts about the pronounced significance/power hierarchy of states and also of sub-global systems. There have been verified also partial shifts in this hierarchy, i.e. growth of the weight of China, India and partially also of Russia, and on the contrary, decrease of the weight of European superpowers and especially of Japan in the years 1992–2004. Nevertheless, the basic hierarchic proportionality in differentiation of the observed wholes has only been reproduced: 5–6 strongest countries are concentrating roughly half of the world power potential, 15 strongest countries then about 70 % of this potential. Substantial is also the confirmation of statistical independence between size (the aggregates I and II) and level of development (aggregates related to population size) of states. However, there are interesting findings – above all on the level of sub-global systems (11 units) – about the relative growth of the “level of development” in case of rich as well as of poor wholes. It is a consequence of a faster decrease of the share of developed countries on the world population than on the world economy.

The contemporary distribution of the power potential to a significant extent predestinates also prospective changes. However, assumptions of interconnectedness, enlargement and deepening of the inner integrity of supranational wholes and sub-global systems will also have a substantial influence. It appears that the most advantageous in this respect is again the position of the “West” which at present not only dominates from the point of view of power, but which also qualifies for connecting other sub-global systems – the Latin American one and to a certain extent also the Russian and Japanese ones. Contrary to that, in case of the “new” global actors – China and India – such possibilities are very limited. In this sense, it is possible to expect a unipolar form of organization of the global system also in the future, although with its more weakly developed and of secondary importance inner multipolarization. For the perspective of humankind, more important will of course be its qualitative form of global hierarchy than the “quantitative” one. Its qualitative form has today an essentially competitively-deterministic character (mainly competitive relations between entities of unequal significance). At least a partial decrease of qualitative inequalities among states and their groupings connected with deepening of cooperativeness in their relations is undoubtedly desirable. Hopes concerning enlightened behaviour and actuation of the “West” as the centre core of the global system in direction towards the mentioned cooperativeness is perhaps partly justified when taking into account its democracy and advocacy of human rights, but its egoistic interest will apparently always prevail. More realistic is therefore to rely on coercive mechanisms of the type of “internal” threats of social conflicts of the global society and “external” threats of environmental crises evoked especially by wasteful industrialization in large, but technologically backward countries. We, of course, do not have a certainty of a positive future and we will never have it.

Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha 2.

Do redakce došlo 22. 4. 2008